

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА: „ИСТОРИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ“

АВТОРЕФЕРАТ

на
дисертация

ЦЪРКВА И ИМПЕРИЯ ПО ВРЕМЕТО НА СВ. ПАТРИАРХ
НИКОЛАЙ I МИСТИК
(църковно-историческо изследване)

за присъждане на образователната и научна степен *доктор*

Професионално направление: 2.4. Религия и теология

Научна специалност Теология (Обща история на Църквата)

Докторант:

Жоржета Викторова Илиева

Научен ръководител:

проф. д-р Александър Стоянов Омарчевски

София, 2022

Съдържание

I. Увод.....	3
II. Периодизация.....	5
III. Цел, предмет и обект.....	6
IV. Задачи, хипотеза и методи.....	8
V. Историография.....	9
V. 1. Извори.....	9
V. 2. Интерпретаторска литература и нови изследвания.....	11
VI. Съдържание и обем.....	13
VI. Кратко съдържание на изследването.....	13
VI. 1. Първа глава	
VI. 2. Втора глава	
VI. 3. Трета глава	
VII. Постигнати цели и задачи.....	23
VIII. Научни приноси.....	24
IX. Публикации по темата на дисертацията.....	24

I. Увод. Протоерей Георги Флоровски казва, че „християнинът-историк изпълнява своята задача да тълкува човешкия живот в светлината на християнския възглед за този живот, който е безобразно изкривен от греха, но и изкупен от Божието милосърдие, изцелен от Божествената благодат и призван да наследи Божието Царство“.¹ Затова трябва истинският смисъл на историческите събития да се разбира като тайна на спасението и трагедия на греха. Този поглед в историята се разкрива от учението за Божието домостроителство, защото всичко случващо се е по Негова воля и допущение (Лука 21:18).

Това изследване нямаше да бъде осъществено без пълната подкрепа, съдействие и съвети на моят научен ръководител проф. д-р Александър Омарчевски, на когото изказвам искрената си благодарност. Благодарност дължа и на колегите си от катедрите по Историческо и Систематическо богословие в които обединен колектив имах щастието да работя. Огромен принос в подпомагането ми за написването на дисертацията имат целият академичен състав, служителите при библиотеката и администрацията на Богословския факултет. Благодарна съм също и на колегите от Църковно-исторически и архивен институт към Св. Синод на Българската Патриаршия и не на последно място – на моето семейство.

Църковният и политическият живот на Византия винаги е представлявал интерес както за богословието, така и за историята. Динамиката на събитията и възхода на Източната Римска империя, след Тържество на Православието през 843 г., води до разширяване на диоцеза на Константинополската църква извън пределите на империята. Целият период от средата на IX в. до двадесетте години на X в. има особено

¹ Флоровски, Георги. Затрудненията на християнина историк. ДК, 6/2005. с. 7.

преломни моменти на победи, загуби и сътресения за Византия. Християнизацията, която Константинопол успешно провежда на Балканите и изобщо в Източна Европа дава голям принос в културното израстване и развитие на новопокръстените народи. Тези отношения: политически, дипломатически и църковни ще са с фокус на разглеждане в изследването, независимо дали според собствената им ориентация източно-европейските народи са били въввлечени в орбитата на Византия по свой собствен мотив. Факт е, че присъединяването на образованите и управляващите класи на „външните“ народи успява да създаде една обща културна традиция, като те възприемат чертите на византийската цивилизация и ги обединяват със своята култура.² Иван Дуйчев определя тази култура като извънтериториална за империята, която, ако се изчисти от националната обгаденост, ще очисти пътя на Византия и останалия православен свят.³ Културният подем на Византия след 843 г., въпреки клерикалните вражди между фотиани и игнатиани, слага край на еретическите спорове, което само по себе си е предпоставка за укрепването както на Църквата, така и на империята. Учредените патриаршеска школа и дворцовото училище Магна аура били притегателен център както за византийската аристокрация, така и за съюзниците на империята. Новото законодателство, което залага Македонската династия с помощта на патриарх Фотий, стабилизира вътрешното управление и социалната сигурност.

Св. Николай Мистик е избран за патриарх през 901 г., като през своето служение продължава политиката на патриарх Фотий за църковна и

² Оболенски, Дмитрий. Византийската общност. Източна Европа (500 – 1453). София 2001, с. 9.

³ Дуйчев, Ив. Центри византийско-славянскогo общения и сотрудничества. ТОДЛ, т. XIX, 1963, с. 107–129.

просветителска дейност. Твърдата му позиция относно спазването на канона на Православната църква става причина за свалянето му от катедрата и изпращането му в заточение. Реабилитиран впоследствие, по време на малолетието на Константин VII той е избран два пъти за Председател на регентския съвет. До края на живота си той се занимава както с патриаршеската си дейност, така и с външните политически проблеми на Византия, като води богата кореспонденция с владетелите от Централна и Източна Европа.

II. Периодизация. Ще цитирам отново прот. Георги Флоровски: *„Изучаването на историята е странно занимание. Самият обект за изучаване е неясен... Строго погледнато, необходимо е да се стесни полето на изследване: историята се занимава с човешкото минало“*.⁴ Затова и настоящият труд изследва фиксиран период в историята на Византийската Църква и империя от второто заточение на св. патриарх Фотий до упокоението на Николай Мистик (925 г.) през призмата на смисъла и значението на оставените отпечатъци във времето. Като проследява политическото и църковно състояние на Византия по времето на четирима императори и три регентства⁵, влиянието и ролята на владетелите, патриарсите, епископата и по-важните дипломати и сановници, така посоченият период може да се раздели на два. Първият, който обхваща проблема с многоженството на император Лъв VI до схизмата с Рим, и вторият, който разглежда войните с българския цар Симеон I и прекратяването на схизмата. Паралелно с тези два пункта, се разглеждат и

⁴ Флоровски, Г. Затрудненията на християнина историк. ДК, 5/2005, с. 9.

⁵ Освен двете регентства на св. Николай, означавам началото на управлението на Зоя Карбонопсина като регентство, тъй като тя впоследствие е призната за императрица поради компромис от страна на св. Николай.

други политическо-просветителски мисии на Константинопол в трети страни, както и навлизането на византийската култура в техните държави. Стремещът за независимост от Римския престол продължава да е водещ в политиката на Константинополската патриаршия, като външното вмешателство е осъдено дори и от противостоящата на св. Николай партия – евтимияните.⁶ От времето, когато св. Николай става регент в империята, войните със сарацините биват прекратени, въпреки отделни частични ескалации в пограничните райони, стремещът за завоевателна експанзия от българска страна е спрял с дипломатически ходове, а вътрешните бунтове са прекратени. Последвалият преврат на четвъртата жена на Лъв Мъдри успява да провали миролюбивата политика на Николай Мистик, но държавният интерес на новото управление го поставя на поста съветник по външните дела с цел да се неутрализират доколкото е възможно пагубните последствия от политиката на Зоя Карбонопсина. През нейното управление патриарх Николай продължава миролюбивата си политика и, макар тя да претърпява пълен крах в стремеща за хармонични отношения с България, има успех със страните от Кавказ, Абасидския халифат и провинциите на Италийския полуостров. След свалянето на императрица Зоя от управлението на Византия (918 г.) следва второто регентство на св. Николай и новото царуване на пълнолетния вече Константин VII Порфирогенет в съцарствие с Роман I Лакапин. Това е период на нов политически подем и възстановяване на Византия след опустошителните завоевания на цар Симеон I. Църковното единение с Рим бива възстановено през 920 г., като

⁶ Привърженици на св. Евтимий Синклит, приел патриаршеския престол след изпращането в изгнание на св. Николай през 907 г. Преди това те били ревностни поддръжници на св. патриарх Игнатий, а още по-рано – участници в клеветите срещу св. патриарх Методий.

определенията на проведения в Константинопол събор стават задължителни на Изток и Запад.

III. Цел, предмет и обект. Първата цел на това изследване е да се направи цялостен църковно-исторически анализ за състоянието на Константинополската патриаршия и Източната Римска империя в края на девети и първата четвърт на десети век, като се вземат под внимание и връзките помежду им в аспекта на двувластието. Съществуващите за това време исторически източници и изследователска литература са разгледани сравнително, като освен войните с България, за пръв път се прави и цялостен поглед на български език върху покръстването на Кавказките страни. Втората задача е да се разгледа приемствеността в управлението на Македонската династия от Василий I до неговия внук Константин VII, като се добие цялостна визия за църковно-държавните отношения.

Предметът на изследването е да се проследи цялата политическа, пастирска и църковна дейност на св. Николай Мистик в периода 901 – 925 г. Неговата ангажираност за мира на Църквата и империята съм разгледала както през фокуса на неговата кореспонденция, така и през погледа на съществуващата научна литература, която успях да издиря. Обектът са личностните, социално-етическите характеристики и политическите действия на св. Николай Мистик и императорите от периода. Реконструкцията на историческите събития въз основа на изворите и научната литература, въпреки неизбежните на места елементи, приличащи на бъркотия, се стареа да предаде вечния дух на миролюбие и благовестие като основни приоритети на Църквата. Съществува опасност по-ерудирани читателите да не се отегчат от повтарянето на някои по-

известни факти, но в същото време е необходимо да се представи на навлизащите в материята достатъчно информация по темата.

IV. Задачи, хипотеза и методи. Първата задача е чрез съществуващите до момента исторически извори и научна литература да се създаде логически свързана възстановка на отношенията между Църквата и империята, причините за произлезлите конфликти и решенията им, както и общите предизвикателства във външната политика в етапа на зададения период. Втората задача е да се дефинира империята в лицето на Македонската династия като защитник на Православието и пълното ѝ съдействие за Църквата при утвърждаването на християнството в Кавказ. Третата задача, която е и център на темата, е да се проследи и разгледа цялостната патриаршеска и регентска дейност на св. Николай Мистик и да се изследват писмата му. Така формулираните задачи водят до хипотезата на изследването, която е запазването на вътрешния и външен мир във Византия благодарение на дипломатическата дейност на Константинополския патриарх.⁷ Създадите се конфликти между светска и църковна власт и произлязлото от това разделение в Църквата е решено благоприятно за всички, въпреки че още тогава тези схизми могат да се разглеждат като предистория на събитията от 1054 и 1204 г.

След запознаване и проучване на многобройните и не рядко противоречащи си извори и научни сведения, в настоящия труд беше най-уместно да приложат историко-критическия и сравнителния методи, като се търсеше най-правдоподобната и засвидетелствана от повече източници реконструкция. Правно-тълкувателният метод е използван при

⁷ Тук единственото изключение е неподновения мир с цар Симеон, но причините за това са разгледани обстойно във втора и трета глава.

изясняването на проблема около тетрагамията. Каузалният метод проследява промяната в отношенията между Църква и империя, както и осмислянето на предизвиканите конфликти. Този многоспектърен анализ представя ролята на патриарха и неговата пастирска отговорност пред земната власт и делегираното му от Бога служение, което носи и в съвременната историческа реалност.

V. Историография. Поради огромния обем на източници върху медиевистиката изобщо, както и върху историята на Църквата, те не биха могли да бъдат обхванати цялостно и съвсем изчерпателно, поради което фокусът върху научните изследвания е съсредоточен предимно върху тези от миналия век, които създават един истински ренесанс към историята на Византия, като своето място намират и най-новите проучвания от близките години.

V. 1. Извори – особено ценни за това изследване са писмата на св. Николай Мистик, издадени в превод от гръцки на английски език от Jenkins – Westerink. *Nickolas I patriarch of Constantinople. Letters* (Washington, Dumbarton Oaks Center for Byzantine studies, 1973) в два тома, като вътре е представено литургичното му творчество и текста на „*Съгласието на единението*“. Голям принос на това издание е хронологизацията на писмата. Този труд дава поле за реален поглед относно политическите отношения на Византия с Абасидите, Алания, Абазгия, Армения, Иверия и Хазарите. Вътре също има ценни насоки за дипломацията с Трапезунд и други страни, но, поради малкия обем на съществуващата за тези мисии информация, не би могло да се направи по-цялостен исторически обзор на съществуващите отношения.

Друг мащабен поглед върху кореспонденцията на св. Николай с

българския цар Симеон дават преводите на Васил Златарски, издание на БАН. Към тях са преведени на български и писмата до българския архиепископ, които дават ценни сведения за сътрудничеството между Константинопол и Преслав, с което се оборва тезата за настъпила схизма през 918 г., поради самочинната коронация на Симеон след победата му над Византия при Ахелой. Интересен и задълбочен поглед върху спорната коронация на цар Симеон I през 913 г. дава и изследването на Иван Снегаров. Коронясан ли е бил княз Симеон в Цариград през 913 г. ГСУ БогФ, т. XXV, 1947. ГИБИ т. IV, V, VI, IX предлагат преводи на класическите историографи към разглежданото време като Кедрин, Скилица, Продължителят на Теофан, Георги Монах и др. Техните свидетелства са сходни и почти без разминавания. Друг важен извор относно живота на Николай Мистик представя и „Псамафийская хроника. Две византийские хроники X века“. Превод и коментар на А.П. Каждан. Москва, 1959. В нея се разглежда детайлно периода на първото му патриаршество, последвалото изгнание и реабилитация. Правилата на Св. Православна църква базират изследването с точно формулираните канони и тълкуванията на канонистите от Средните векове и дават добра насока в църковно-правните спорове за епохата. Сведения за агиологичните моменти от житията на разглежданите в темата светци са взети от Синаксара на Вселенската Патриаршия и Житията на св. Димитрий Ростовски. Други важни източници с изворово съдържание са: Constantini Porphyrogeniti Imperatoris. De cerimoniis aulae byzantinae. Bonn, 1840; Guiland, R. Études sur l'histoire administrative de Byzance: observations sur le Clétorologe de Philothée. RĒB XX (1962); Procheiron – Jus graecoromanum, vol. II. Ed. J. et P. Zepos. Athens, 1931; и Procopius. De bellis, II. 29. Ed. J. Haury. Leipzig, Michigan, 1962. Цитатите по Mansi и текстови части от PG са пряко свързани с периода и имат допълнително изясняващ характер.

V. 2. Интерпретаторска литература и нови изследвания. Интересът към текста в частта за функционирането на империята и Църквата се покрива от изследванията на Васил Златарски, Иван Божилов, Георги Бакалов, Йоан Караянопулос, Йоан Майендорф, Александър Омарчевски, Дилян Николчев, Флорин Курта, Иван Снегаров, Павел Павлов, Тодор Събев и множество други учени, които изследват Византия и развитието на християнството. Поради огромния обем на историческите и богословски критични трудове е невъзможно всички те да бъдат описани и разгледани детайлно, затова по-долу акцентирам само върху тези, пряко свързани с патриарх Николай Мистик.

Алексей Лебедев. *Исторія разделенія Церквей в IX, X и XI векахъ.* Москва, 1900, дава мащабна картина на Византия след 843 г., като разглежда детайлно конфликтите между патриарсите Игнатий и Фотий, обособяването на поддържащите ги партии, т.нар. Фотиева схизма и църковното служение на св. Николай. Засегнати са и конфликтите на споменатите патриарси с василевсите, като внимателно са анализирани причините и последствията от тях. Друг ценен и детайлен исторически труд е този на Острогорски. *История Византийского государства.* Москва, 2011, където е проследена структурата и развитието на християнската Църква на Изток от времето на св. Константин Велики до падането на Константинопол през 1453 г. Използвани са и изследвания, които се занимават по-задълбочено с Македонската династия и имат пряка връзка с темата под авторството на Алфред Рамбо, Дмитрий Оболенски, Фьодор Успенски, M.J. Hussey, Shaun Tougher, I. Κωνσταντινίδου.

Фокус върху византийската теокрация и войните с цар Симеон дава Стивън Рънсиман в две изследвания – *Византийската теокрация.* София, 2006, и *Първото българско царство.* София, 1993, като същия принос, но с по-голям богословски акцент има и Йоан Майендорф във *Византийско*

богословие. София, 1995 и Византийската църква между небето и земята. София, 2008. Относно изясняването на канонично-правния проблем свързан с брачното право, голям принос имат изследванията на еп. Никодим Милаш. Православно църковно право. София, 1904 и Дилян Николчев. Брак, развод и последващ брак в Православната църква. София, 2007.

Обзорен преглед на темата е написан и от Николай Попов. Императоръ Левъ VI и его царствование въ церковно-историческомъ отношеніи. Москва, 1892, където са описани четирите брака на Лъв VI и причините, довели до конфликта му с Николай Мистик.

Изследвания с по-общ характер са на Лилия Симеонова. Пътуване към Константинопол – търговия и комуникации в Средиземноморския свят (края на IX – 70-е години на X в.). София, 2006; Фьодор Успенский. История Византийской империи – Период Македонской династии (867 – 1057). Москва, 1997, и Александр Васильев. История Византийской Империи, том I. Важен труд върху общата политика на Византия е и трудът на Дмитрий Оболенски. Византийската общност Източна Европа (500 – 1453). София, 2001.

Анализът на всички тези извори и изследвания води до преоценка на досегашните хипотези в някои трудове по настоящата тема, нуждата от корекции, уточняване и допълване на тези и становища, свързани с историята на Византия през IX – X в. и живота на св. Николай Мистик.

Дисертацията на Κονσταντίνου, Ι. *Νικόλαος Α΄, ο Μυστικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901 – 907, 912 – 925)*. Αθήνα, 1967, е от огромна помощ при цялостното свързване на политическата дейност на св. Николай като попълва нужните сведения, които са частични или липсват в горепосочената историография.

Непосочените тук други изследвания са цитирани на съответните места в текста.

Поради обема и стила на настоящият труд, умишлено пропускам засягането на някои важни теми от историята и църковния живот на Византия, като състоянието на монашеството, социално-милосърдната църковна дейност, Фотиевата схизма и мисиите на св. равноапостолни Методий и Кирил в Херсон и Моравия. Считаю, че на тях има посветени достатъчно ценни и достоверни изследвания, а тяхното разглеждане тук би отклонило фокуса от живота и дейността на св. патриарх Николай I.

VI. Съдържание и обем. Настоящият труд включва 168 страници, състоящи се от предговор, списък със съкращения, увод, три глави, заключение, декларация за авторство, библиография и приложения. Библиографията съдържа 106 заглавия на български, руски, английски и гръцки език от изворови текстове, научна интерпретативна литература, изследвания в периодични издания и интернет източници. В приложенията са включени преводи от английски език на някои писма на Николай Мистик, които хвърлят светлина върху християнизацията в Кавказ, отношенията с Лонгобардия и Амалфи, чийто превод на български език не успях да срещна по време на изследването си, а смятам, че ще бъдат интересни на аудиторията. За по-добра ориентация съм приложила и карта на Северночерноморската област през разглеждания период.

Кратко изложение на изследването:

VI. 1. В *Първа глава*, съставена от три части се прави реконструкция на устройството и управлението на Църквата и империята и са разгледани отношенията в двойната йерархия.

В нейната *първа част* се проследява цялостното държавно и политическо състояние на Източната Римска империя от средата на IX и първата четвърт на X в. Описани са географското, военно, административно и законодателно положение на Византия, както и правомощията на

императора като върховен владетел и застъпник за чистотата на християнската вяра, за запазването на църковното учение и изобщо на църковната институция. Правото му на намеса в дадени църковни ситуации, тържества и събори е поради делегираната му роля на гарант като православен император. Засегнати са също коронацията, миропомазанието⁸, начинът на унаследяването на престола, правата на регентския съвет и статусът на императрицата. Проследен е и церемониалът във византийския двор при по-тържествени процесии, празници и интронизацията на нов владетел.

Втората част разглежда църковното управление. В нея са дефинирани изборът и правомощията на патриарха, осъществяването на християнските мисии, богословието и етическата реалност на Църквата, функциите и легитимността на провежданите събори и синодални сесии.

Третата част съдържа анализ на особено дискутирания проблем за двувластието в Източната Римска империя. Акцентът е върху съществуващите моменти на симфония, „цезаропапизъм“ и какофония в отношенията между светската и църковната власт през периода.

VI. 2. *Втора глава* е фокусирана върху цялостното разглеждане на живота на св. патриарх Николай Мистик. Проследени са неговият произход и споровете покрай него, образованието, началната му кариера на учител в Магна аура, първото му изпращане в заточение по време на гоненията срещу патриарх Фотий, приемането на иночески чин и връщането му в императорския дворец като таен държавен секретар през 896 г., от което получава и прозвището си *Мистик*. Разглеждат се и неговата хиротония в епископски сан и периодът на неговата първа патриаршеска катедра, която

⁸ Според някои изследователи това свещенодействие в разглеждания период е равнозначно на помазване с осветен елей, тъй като през това време самия чин на коронация все още се разширява и обогатява.

е изпълнена с бурни събития от политическо-църковен характер. Един от централните моменти в на изследването са споровете около тетрагамията на император Лъв VI и последвалите събития. Въпреки че младият престолонаследник Константин Порфирогенет е роден извън законен брак, той получава признание за императорски наследник от патриарх Николай I, без, обаче, да бъде разрешен брак на баща му с неговата майка, тъй като това противоречи на издадените новели, църковните канони и обществения морал. Въпреки това, Лъв VI сключва самочинен четвърти брак със своята конкубина Зоя Карбонопсина и естествено разразилият се скандал разделя Константинополското общество на две.⁹ За създаване на благоприятен изход от този конфликт през 906 г. е свикан събор в Константинопол, на който, обаче, единствено римските легати одобряват четвъртобрачието на василевса. Тази ситуация, освен че лишава св. Николай Мистик от патриаршество, му вмениява и участие в заговор за държавен преврат, макар и по друг повод. Най-тежката последица е настъпилата схизма между Изтока и Запада, продължила цели 13 години. След смъртта на императора, когато неговия брат Александър III остава едноличен владетел, следва реабилитация на св. Николай Мистик и връщането му на патриаршеската катедра.

Последвалата кончина и на този владетел оставя Византия в едно много смутно и несигурно положение. Неподновеният договор с българите е повод цар Симеон да предприеме сериозни военни действия с империята, избухва и вътрешното въстание на Константин Дука и Лъв Хирсфакт, като допълнително напрежение създава и слухът в империята, че малкият принц Константин Порфирогенет няма права на законен наследник. През този така бурен период св. Николай Мистик, освен патриаршеският си дълг, заема

⁹ Предишните три брака на Лъв VI също са разгледани в тази глава, макар и по-накратко.

поста и на Председател на регентския съвет, който по волята на починалия Александър III управлявал империята от името на малолетния принц. След поредица от дипломатически ходове патриархът успява да потуши въстанието, да затвърди статута на Константин VII като законен престолонаследник, и да сключи мир с България. Този негов принос, обаче, явно недостатъчно оценен от някои аристократични кръгове в Константинопол, дава повод за нов метеж, този път срещу неговото регентство. Той завършва с успех, и като регент на Византия застава завърналата се от изгнание Зоя Карбонопсина. Св. Николай остава начело на Църквата, но чрез компромис приема да признае нейното императорско достойнство като съпруга на починалия Лъв VI и майка на малолетния император. Нейната политика е доста хаотична и носи големи вреди на Византия, поради което тя е отстранена от управлението (918 г.) и изпратена в заточение. Тъй като младия император Константин все още няма навършено пълнолетие, то, по негово предложение, докато се изпълни необходимото условие за пълноправното му встъпване в управлението, за регент отново е поставен Николай Мистик. Вторият мандат на това негово регентство е белязан основно от усилията му за мир с България, сватбата на Константин Порфирогенет с дъщерята на Роман Лакапин (919 г.) и преговорите с Рим за прекратяване на схизмата. След достигане на своето пълнолетие, Константин VII заема своя императорски престол, като обявява своя тъст за съимператор. Николай Мистик продължава да се грижи за църковната политика, като първият акт на младия император е да свика подготвяния събор за вдигане на схизмата (920 г.). На него Рим приема еднакво учение с Изтока за броя и допустимостта на браковете, а разделението е заличено с приетия *Томос на Единението*. До кончината си през 925 г. Николай Мистик остава в дипломатическия корпус на Византия

като продължава да води активна кореспонденция със страните от Балканския полуостров и Кавказ.

VI. 3. Трета глава. В съдържанието на тази част от изследването влиза разглеждането на по-важните моменти от политиката на Византия с политическите ѝ съседи и писмата до тях, чиито автор е патриархът. Разгледани са отношенията с Абасидския халифат, българския цар Симеон I, Абазгия, Алания, Армения, Иверия и в малка степен Трапезунд и Херсон. Писмата до Южна Италия са споменати само епизодично, тъй като все пак това са били Византийски провинции още от времето на Юстиниан I, а проблемите на Константинопол от изследвания период са предимно с България.¹⁰

Още с встъпването си за първи път на поста регент (912 г.), св. Николай започва да се занимава с външните проблеми на империята. Неговото първо писмо е до Сарацинския халиф, тогава също малолетен владетел. До него има изпратени общо три писма, които засягат правата на християните както в общите територии като о. Кипър, така и на живеещите в халифата. Урежда се също и размяна на военнопленници от предишни конфликти.

Писмата до българския цар Симеон са разделени на три групи – в периодите от първото регентство до битката при Адрианопол (914 г.), около битката при Ахелой (917 г.) и последните – до срещата на Симеон I с Роман Лакапин (924 г.). При проследяване на събитията, станали повод за тези писма, е направен цялостен обзор на византийско-българските политически и църковни отношения.

Останалата разглеждана кореспонденция е с Кавказките страни. Съществуват две писма до деспота на Абазгия – Георги, чиито цялостен

¹⁰ По-важните от тях в превод от английски език се намират в приложенията.

превод се намира в приложенията. Писмата до Алания са адресирани до местния архиепископ Петър, изпратен там от Константинопол за утвърждаване на християнската вяра и учение, и за укрепване на младата поместна автономна православна църква. Те третираат както разясняване и прилагане на църковно правни положения, така и обсъждане на изкореняването на разни варварски обичаи, които в голямата си част имат сходство с българските от времето на св. цар Борис-Михаил. Други разгледани писма към адресати от този регион са до владетеля и патриарха на Армения и до дворцовия управител на Иверия. В тях се съдържа както чисто политически съюзнически мотив за мир и общ фронт против араби и българи, така и стремеж за църковно обединение чрез приемане на Православието от монофизитската общност на Армения.

* * *

Динамиката на процесите във Византия по времето на св. патриарх Николай Мистик е особено интересна както от чисто граждански, така и от църковен аспект, въпреки че да се направи цялостно и категорично разделение на политиките на Константинополската църква и империята е почти невъзможно поради мястото на двете институции като утвърдени от Бога власти. Все пак, процесите, които са проследени в това изследване, могат да бъдат разделени на чисто държавнически и църковно-политически. Тясното преплитане на пълномощията на тези две власти и буквалната им зависимост помежду им е създала както конфликти, така и общ принос за външната политика, която е акцент в писмата на Николай Мистик. Изводите и резултатите могат да бъдат сведени до следното дефиниране на процесите в Църквата и империята: *вътрешни* за самата Византия и *външни* – касаещи ескалиращите военни действия на българите от една страна, и от друга – християнските мисии в Кавказ. Тъй като целта е да се изследват тези процеси и ролята на Николай Мистик в тях, обобщението от тях е следното:

Вътрешни процеси: Сериозен сблъсък между Църквата и императора по възникналия династичен проблем за продължението на Македонската династия и четвъртобрачието на Лъв VI е чисто *вътрешен* проблем, но той носи и своята богословска натовареност относно църковното брачно право. Твърдата позиция на патриарха да не позволи нарушаването на канона, пък било то и заради императора, му коства изпращане в заточение. Лъв VI, обаче, не получава благословия и от новия Константинополски патриарх, а просто продължава съжителството с четвъртата си съпруга при безразличното отношение на патриарх Евтимий по този въпрос. Позицията на клира е била единствено срещу намесата на Рим по този казус, като пренебрегнала съществуващите правила и закони, които третирали третия и четвъртия брак. Тъй като това се сметнало за недопустимо нарушаване на авторитета на Константинополските патриарси, Евтимий на събор през 906 г. заличил Римския епископ от диптисите. Самата ситуация станала доста комплицирана за империята, тъй като Лъв VI бил в напреднала възраст, а младият престолонаследник с разклатено здраве и роден извън брак. Тази несигурност предизвикала радикализация сред поддръжниците на патриарсите Николай и Евтимий, като ескалации на напрежението имало и при реабилитацията на св. Николай.

Новият император Александър III починал след една година безславно управление и без наследници. Тъй като той бил последният син на Василий I, то единствен законен престолонаследник се оказал малолетният Константин Порфирогенет. Това положение се оказало доста благоприятно за някои метежници и след избухването и потушаването на въстанието на Константин Дука и Лъв Хирсфакт под мотива за непризнаване законородеността на Лъв VI, а оттам и на цялата династия, то Николай Мистик, вече като регент на империята, иницирал пред Сената

указ, който категорично признал малолетния Константин VII за император и законен наследник (913 г.).

Сприхавият характер на Александър III оставил в наследство на св. Николай и на цяла Византия размирно положение и нарушен мир с България. Опитът на патриархът-регент да постигне мир с българския цар Симеон I, като му обещае брачен съюз между дъщеря му и младия Константин, постигнал мирен договор, но станал причина за нов вътрешен конфликт. Този модел на сродяване не бил по вкуса на повечето представители на столичната аристокрация, която смятала за недостойно техният порфиророден император да се обвързва с варварски род. Завърналата се по това време от заточение четвърта съпруга на покойния Лъв VI се възползвала умело от бунтовните настроения и успяла да застане начело на преврат срещу св. Николай, въпреки че именно той я върнал малко преди това от изгнание.

След периода на нейното регентство през което Византия търпи доста негативи във вътрешно и външно отношение, както и съкрушителната загуба при Ахелой, Николай Мистик отново заема регентския пост (918 – 919). При последвалото вече пълноправно царуване на Константин VII схизмата с Рим е отменена, а победата за Църквата е признаването на източната формулировка относно брачното право. По-късно след това Николай и Евтимий били причислени към лика на светците, а приносът им към Православното учение безспорно признат.

След обявяването на Роман Лакапин за съимператор, св. Николай продължава да изпълнява своите съветнически функции по външната политика, а положението във Византия започва да се стабилизира.

Външни процеси. Войните с България безспорно са били най-големият проблем на св. Николай. След нарушаването на мирния договор от 913 г. по най-безпardonен и безотговорен начин от правителството на Зоя Карбонопсина, цар Симеон бива обзет от чувство за отмъщение и натрапчивата мания да превземе на всяка цена Константинопол и да седне на византийския престол. Последвалите експанзии от българска страна от 914 до 924 г., са ужасяващи за Византия.¹¹ Стременията на св. Николай и личните му молби към Симеон не носят успех. Наистина, те на няколко пъти успяват да отклонят военните действия и да спечелят време, но не може да не се отчете и хаотичната политика на Византия при управлението на Зоя Карбонопсина, която в случая не допринесла за някакъв мир.

Арабският свят през X в. вече има трайно наложено присъствие на географската карта и граници с Византия. Сарацинският халифат е в мирни отношения с Константинопол още от времето на патриарх Фотий и имп. Михаил III, а редките нападения над имперски територии като опустошението на Солун през 904 г., имат инцидентен характер. Дали тези отношения се дължат на факта, че халифатът през това време също е под управлението на малолетния Ал-Муктадир с регентски съвет, или поради наистина по-трайно скрепени мирни връзки, е трудно да се определи. Патриарх Николай има три дипломатически писма до сарацините с които решава някои проблеми – правата на кипърците, размяна на военнопленници и облекчаване живота на християните, затворени по някакви причини в арабските тъмници. Чрез тази милосърдна дейност той подпомага и жители на провинция Амалфи, попаднали в сарацински плен.¹²

¹¹ На 9 септември 924 г. се провежда срещата между цар Симеон и император Роман I на Златния рог и макар че няма подписано мирно споразумение, българският цар повече не напада Константинопол.

¹² Приложение №6.

Страните от Кавказ са ценен съюзник на Византия още от времето на император Юстиниан I. Извън чисто политическите интереси за васални държави-съюзници по крайбрежието на Черно море, които в същото време осигуряват търговията с Изтока и пазят от нападения външните граници на империята, Византия е знаела, че, без християнизация и изграждане на трайни църковни структури в тези земи, мирът с тях би бил крехък и несигурен. Авторитетът на Константинополския патриарх и изпратените от него епископи и свещенослужители засилвал международното признание на Кавказките страни и ги освобождавал от варварското им положение. Макар и християнизирането на хазарите да претърпяло неуспех, чрез архиепископа на Херсон там също имало изпратени свещенослужители. Владетелите на Абазгия и Алания били сигурни съюзници и даже била искана тяхната военна помощ при нужда във войните срещу България. Тези страни с радост приемали императорските и патриаршеските дарове и успели да внедрят в законодателството си църковните канони, като изградили устойчива местна структура на автономните си архиепископии. Писмата на Николай Мистик показват каква помощ им е била оказвана **по** в този път на християнизация и стремежа за изкореняване на варварството и езическите обичаи. Един по-интересен момент с тези държави се явяват отношенията с Армения, които са със спорен успех.

Преговорите с дохалкидонската арменска църква за присъединяването ѝ към Православието датират от времето на св. патриарх Фотий. След арабските нашествия в техните земи, преговорите са прекратени и подновени отново при възстановяването на династията на Багратидите. Константинопол признавал царското достойнство на арменския владетел, а той обещавал съдействие за възстановяване на църковното единство. Но, макар и да е имало добра воля за това единение,

главата на арменската Църква, явно уплашен от множеството монофизити в диоцеза си, пренебрегва увещанията на св. патриарх Николай Мистик и собствения си владетел, като дори не присъства на нарочен императорски прием в Константинопол. Това действие на арменския католикос проваля преговорите и, въпреки запазените мирни отношения, възвръщането им в лоното на Православието остава осуетено. Самият акт на несъобразяване с Константинопол и собствената държавна политика свидетелства за едно ясно раздалечаване на двете власти в Армения, докато за Византия тези власти са неделими.

VII. Постигнати цели и задачи. Чрез цялостното изследване на зададения период успешно беше създаден ретроспективен поглед върху състоянието на Източната римска империя и Константинополската патриаршия, като детайлно са проследени техните взаимоотношения. Визуализацията в общата картина на християнизацията в Кавказ също беше изяснена, без да се изключват и чисто политико-държавническите интереси. Изяснена бе и приемствеността и легитимацията при престолонаследията на Македонската династия и приносът на св. патриарх Николай I Мистик за нейното осъществяване. Поставените задачи се покриват чрез проследените изворни и научни сведения при реконструираното историческо възстановяване на Византия за изследвания период. Потвърждава се и държавната подкрепа за църковните християнизаторски мисии на Константинополската църква в съюзните на империята народи. Разгледаните писма на св. патриарх Николай ясно открояват неговият принос за вътрешния и външен мир в на цялостния живот във Византия.

VIII. Научни приноси:

1. Изясняване произхода на св. Николай Мистик.
2. Цялостно изследване върху двата регентски мандата на св. Николай Мистик.
3. Представяне и анализиране на най-важните от писмата на св. Николай Мистик.
4. Систематизация на християнските мисии в Кавказ.

IX. Публикации по темата на дисертацията:

1. Дипломатическите отношения на св. патриарх Николай I Константинополски с халиф Ал-Муктадир. Хармония в различията. София, 2018, с. 57–62.
2. Приносът на св. Николай Мистик в религиозно-политическия съюз между Византия и Алания. Хармония в различията. София, 2019, с. 217–225.
3. Забраната за тетрагамия в Православието – исторически предпоставки и фактология. Православие – традиция и съвременност, т. 6. Пловдив, 2020, с. 203–210.
4. Св. императрица Теофана – себеотрицанието и милосърдието на една византийска принцеса. Хармония в различията. София, 2020, с. 276–282.